

Szemle

Petőfi Sándor összes művei. Költemények 4.

Sajtó alá rendezte: Kerényi Ferenc

A Petőfi kritikai kiadás 1997-ben megjelent előző kötete tizennégy évig készült, örvendetes hát, hogy az újabb kötetre csak hat évet kellett várni. Ez nyilván összefüggésben van azzal is, hogy a sajtó alá rendező-szerkesztő, Kerényi Ferenc immár egy újraindított munka folytatását végezhetette, követvén a korábban kialakított és jól bevált szerkezetet, módszereket. A jelen kötet mintegy másfél év verstermését tárja fel az 1845-ös év közepétől 1846 végéig. A záró időpont kijelölését különösen indokolttá teszi, hogy Petőfi összes költeményeinek 1847-es kiadása is az eddig az időpontig írott verseket tartalmazza. Jelentős művek egész sorát olvashatjuk új kiadásban, olyanokat, mint a *Tündérialom*, *Az örült*, az *Egy gondolat bánt engemet...*, valamint megtalálható itt a Mednyánszky Bertához írott *Szezelem gyöngyei* ciklus, a *Felhők* hatvanhat verse és a Júlia-szerelm első darabjai.

A jegyzeteket rövid bevezető nyitja, amely megerősíti az eddigiekben alkalmazott textológiai-filológiai elveket, s kiemeli a jelen kötet sajátosságait. Itt tér ki a szerkesztő arra a sajátos problémára, hogy az időközben megtalált versek miatt elcsúszott a köteteken átívelő sorszámzás, ami korrekciót kívánt. Ezt követően további pótlások következnek, egy hiányzó versszak és egy jegyzetbeli hivatkozás. A bevezető jegyzetek számba veszik még Petőfi elveszett, tervezett, illetve állítólagos ciklusait, verseit a tárgyalt időszakokra vonatkozóan, továbbá összefoglalóan tárgyalják a borjádi látogatások időrendi problémáit, tehermentesítve az egyes művek jegyzeteinek anyagát. A kötet végén mutatók segítik a tájékozódást (név-, cím- és kezdősormutató, valamint tartalomjegyzék), s néhány képmelléklet ad ízelítőt Petőfi kézírataiból.

A főszövegek kialakításában általában az 1847-es *Összes költemények* Petőfi által gondozott kiadása volt az irányadó, kevés esetben kellett különböző szövegforrásokból megállapítani a főszöveget. Csak helyeselhető, hogy az időnként helyesírási ingadozást mutató alapszöveg változtatás nélkül került közlésre, hiszen nem állt rendelkezésre semmiféle kritérium a módosításra, bármiféle „egységesítés”, „javítás” csak a sajtó alá rendező önkényes beavatkozását jelentette volna. A más szövegforrásokból történt közlés esetén is megnyugtatónak látszik az alapszöveg kiválasztása (lásd például *A gyűldei ifjakhoz*), a szöveges magyarázat, a szövegváltozatok regisztrálása célratoró és egyértelmű.

Hasonló *funkcionális racionalitás* jellemzi a jegyzetek többi részét. Egy olyan adathalmaz esetén, amilyen a kritikai jegyzetapparátus, nagyon fontos, hogy a szerkezet világosan áttekinthető, szigorú következetességgel megírt legyen, mert csak így biztosítható az információk könnyű és gyors hozzáférhetősége. A használnak tudnia kell, hogy egy adott típusú közlés mindig azonos helyen szerepel, bármely versről legyen is szó; és csak ott, nem másutt, különben folytonosan végig kellene bogarásznia a teljes jegyzetanyagot. Világos utalásrendszernek kell működnie, hogy elkerülhető legyen a szükségszerűen

ismétlődő információk, adatok állandó újraközlése (ez nemcsak helypazarlás lenne, de a tájékozódást is nehezítené, hiszen az új információk belevesznének az ismétlődésekbe). Csak a kifejtéshez legszorosabban kötődő tényekre, adatokra célszerű koncentrálni, mert a különféle mellékszálak beemelése szétfeszíti a logikát és végső soron követhetlenné teszi azt. A jelen kötet mintája lehet annak, hogyan kell elkerülni a felsorolt buktatókat.

Azonos alcímekhez szigorú következetességgel mindig csak azonos típusú információk soroltatnak, bárhol üjtük is fel a kötetet. Kiváló az utalásrendszer, szövegszerűen azonos utalások hívják fel az összetartozó, de meg nem ismételt információkra a figyelmet. Különösen a ciklusoknál látszik ennek a jelentősége: a verscsoport egészére vonatkozó anyag kiemelése az egyes versek elé gazdaságos és tartalmilag is szerencsés megoldás. Takarékosan bánik a kötet az idézetekkel is, csak igazán szükséges esetben folyamodik az idézéshez, egyébként tartalmi összefoglalásokkal él, illetve mellékszál esetén utal a forrásokra, útba igazítva így az érdeklődő olvasót, de nem terhelve túl az itteni kifejtést. A szövegmagyarázatok mértéktartók, és bevallott céljuk szerint elsősorban az életmű belső összefüggéseire összpontosítanak, megmutatva az egyes Petőfi-szövegek konkordanciáit, amelyek a külső minták, párhuzamok gazdag szakirodalma mellett az eddigiekben eléggé feltáratlanok voltak. Egyébként a külső mintákra koncentráló szakirodalom eredményeit is köteleességszerűen összefoglalják a jegyzetek, így aztán láthatóvá válik, hogy a hatásvizsgálatok igen kevés eredményt hoznak (jó példa erre *Az őrüilt* nagy anyagot felvonultató apparátusa).

Külön kiemelendőnek tűnik a filológiai elvek és módszerek szigorú következetessége az adatszerűséghez való ragaszkodásban. A jegyzetekben pontosan szétválik a filológiai-lag megalapozott tény és a feltételezés: előbb rendszerint megkapjuk az adatok áttekintését, majd jeleztetnek az esetleges hiányok, bizonytalanságok, ezután a probléma megoldásának logikai-hipotetikus lehetőségei következnek, végül tételszerű összefoglalást kapunk az elmondottakról. Az időrendi érvelésben, amelyet megkönnyítenek Petőfi hely- és évszámatalásai, az *ante quem* és *post quem* típusú kifejtés az uralkodó: az érvelést annak bizonyítása szervezi meg, hogy az adott szöveg *bizonyosan* milyen időpont *előtt*, illetve milyen időpont *után* keletkezett. Az így megadott időintervallum jelenti a vers datálását, amely a főszöveg alá is kerül. A keltezés megmutatja, mi származik Petőfitől és mi a sajtó alá rendezőtől (ez utóbbi szögletes zárójelben szerepel), továbbá jelzi a bizonytalanságokat is (ez a legtöbb, ami megtehető egy szigorú időrendbe sorolást megkívánó kiadásban).

Hosszan sorolhatnám még egyenként is a kiváló jegyzeteket, a borjádi látogatások időrendjének mikrofilológiai feltárását, a *Szerelem gyöngyei* kapcsán Mednyánszky Berta időskori emlékezésének szembesítését a feltárható tényekkel, a *Felhők* és *Az őrüilt* keletkezéstörténetét vagy a *Nagykárolyban* című vers háttérmagyarázatait. Mind megannyi adatgazdag, logikus és meggyőző fejtegetés, feltételezhető, hogy a Petőfi-filológiában a recenzensnél járatosabb szakértők (akik persze csak nagyon kevesen vannak) sem sok kifogásolnivalót találhatnak ezekben. A kötet elvi-módszertani egysége, áttetszősége és a megvalósítás szigorú következetessége azonban jelentőségében és használhatóságában messze túlemeli e kiadást a Petőfi-szakirodalom körén. Éppen ez a mintaszerűsége teszi lehetővé, hogy a textológusi-filológusi kutatások eredendő korlátaira is pillantást vethessünk: vajon milyen mértékig valósítható meg az adatszerűségre való törekvés? Hogyan és mikor lép be öntudatlanul az értelmezés a filológiai argumentációba? A sajtó alá rendező előzetes tudása miként jelöli ki az érvelések irányát, a vizsgált anyag körét?

Egy életmű sajtó alá rendezője általában évek hosszú sorát tölti el a munkába vett szerző műveivel, a legapróbb részletekig megismeri annak életrajzát, kézíratait napi rendszerességgel forgatja, a vizsgált író-költő kifejezőkézsége, szófordulatai, helyesírása észrevétlenül beivódik a vizsgáló tudatába. Mindezt nem könnyű tetten érni és formalizálni, de a jelenség ettől még kétségtelenül létezik és nyilvánvalóan alakítja a sajtó alá rendezői munkát. Petőfi verseinek kiadója például számos alkotáslélektani sajátosságot szűrt le az életművel együtt töltött hosszú idő során (Petőfi műveiből és a szakirodalomból egyaránt). Kiváló megfigyelések egész sorát említhetjük: egy-egy élménykört, életszakaszt szinte törvényszerűen nagyobb epikus mű zár le; a naptári év fordulóján, Petőfi születésnapjához is kötődően rendszeresen jelentkeznek lezáró-újat kezdő versek, mintegy programszerűen; a nyilvánosság előtti vitákban azonos lélektani ív figyelhető meg az ingerült és goromba első reakciótól a lehangoltságig. A kérdés mármost az, hogy ezek a nyilvánvalóan érvényes megfigyelések hogyan válnak a filológiai argumentáció részeivé.

A *Szilaj Pista* című verses epikai mű (melyet Petőfi „Szalkszentmárton, 1846” megjelöléssel adott ki) jegyzetében olvashatjuk a következőket: „Ha elfogadható megfigyelés Petőfinak az a szokása, hogy egy-egy élménykörét vagy életszakaszát terjedelmesebb verses epikai művel zárja le, akkor a *Szilaj Pistát* a (megszakításokkal) 1845. június és 1846. április közé tehető szalkszentmártoni periódus lezárásának tekinthetjük” (510.); a besorolás: április 10. és 24. között. Az alkotáslélektani alapú megállapítás így (korrekten, hiszen feltételes módban fogalmazva) keltezés alapjául szolgál és további érveléseket modellez. A következő bekezdésben ugyanis arról olvashatunk, hogy „1846 első három hónapjába – még Petőfi munkatempójával sem – nem férne bele a *Szilaj Pista* megalkotása”. Ez azonban már rendkívül bizonytalan terepre tévedő megállapítás, különösen, ha négy oldalt visszalapozva arról olvashatunk (igaz, itt Martinkó András érvelése ellenében), hogy az április 10. és 24. közötti két hét termését viszont nem kell sokallanunk (506.). Így válnak az életmű ismeretéből elvont és egyébként meggyőző, de nem filológiai természetű megfigyelések filológiai következtetések alapjává, s keresnek a maguk igazolására további érveket.

Az utóbb említett *Mint felhők a nyári égen...* című vers arra is példa lehet, hogy bizonyos esetekben a költői szövegek utalásainak értelmezése egymást kizáró megoldásokat eredményez. A szóban forgó vers elejének képét Martinkó András évszakra való utalásként értelmezte, míg a sajtó alá rendező „népdalküszöbnek” tartotta, amely így nem alkalmas datálásra (506.). Több más műnél találkozunk ugyanezzel a két eltérő megközelítéssel (például 292.), más esetekben pedig bizonyos metaforáknak „meteorológiai utalásként” való tekintésében figyelhető meg ellentét (például 358.). Szerencsére az esetek többségében más, filológiai természetű adatok is rendelkezésre állnak, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a jelzett felfogásban különbségek elsősorban szövegértelmezési kérdést rejtenek magukban. Ugyanígy az értelmezés lép előtérbe *Az álmain, az Álmos vagyok és még sem alhatom...* és *Az örült* sorrendjének meghatározásában, miként azt a 395. oldal fejtegetésében olvashatjuk a szerkezetből és a vershelyzetből levont következtetésekre hivatkozva.

A fenti példákban számomra az a legfontosabb következtetés, hogy a textológiai-filológiai munka törekvése a tiszta adatszerűsége csak aszimptotikus célként tételezhető: az életmű közelségéből adódó előny egyben a mindenkor sajtó alá rendező eredendő gátja is. Az ismeretek mélységével együtt jár bizonyos prekondicionált olvasásmód, s csak arra lehet és kell vigyázni, hogy ez ne váljék mindent maga alá gyűrő preconcepcióvá. A jelen Petőfi-kiadás annak példája, hogy a filológus hogyan képes az esetek legnagyobb ré-

szében kezében tartani az irányítást önmagával szemben, szigorú következetességgel törekedvén az adatszerűsége, a biztos és bizonytalan tudás elválasztására és a funkcionális racionalitás megvalósítására az anyag összerendezésében. Ezért ajánlható mintául mindazoknak, akik hasonló problémák megoldásával küszködnek munkájuk során. Az olvasó pedig, akit a műhelymunka nehézségei természetesen kevéssé foglalkoztatnak, megbízható szövegű, adatgazdag és kiválóan használható könyvet vehet a kezébe. (Budapest, 2003, 694 l.)

DEBRECZENI ATTILA

A szubjektum teljessége felé (?) Tolcsvai Nagy Gábor: *Pilinszky János*

Tolcsvai Nagy Gábor Pilinszky-monográfiáját a befogadástörténet rövid áttekintése felől indítja, melynek során azonosítja a sajátjának vallott, „hermeneutikai alapozású” (19.) elméleti pozíciót, majd rátér a Pilinszky-életmű kötetéről kötetre haladó, elemző bemutatására. A kommentárok közül Tolcsvai egyetértőleg emeli ki Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Németh G. Béla, Szegedy-Maszák Mihály és a nyolcvanas évek végétől az irodalomelméleti érdekltségű kritikusok írásait. E nyomvonalon haladva a szövegeket érintő legfontosabb problémáknak maga is a szubjektum ontológiai kérdéseit, az élet abszurditását, a bűn és az Istenhez fűződő viszony kérdéskörét tartja (19.). Fontos és sok tekintetben véghezvitt célkitűzése, hogy az elemzés során kiküszöbölje az irodalmon kívüli szempontok alkalmazását: tökéletesen elszakad például az életrajz ihlette szövegelemzés hagyományától és kétségtelenül szövegközpontú értelmezést valósít meg. A monográfia nyelvezete világos, szakkifejezésekkel és idegen szavakkal nem túlterhelt, gondolatmenetei néhány kivételtől eltekintve nem szakmabeliek számára is követhetőek, jó értelemben véve ismeretterjesztő jellegűek. A kötet a Pilinszky-líra kapcsán a szakirodalomban eddig felvetődött megkerülhetetlen kérdéseket kivétel nélkül tárgyalja (ha szükséges, egyszerűen idézve a vonatkozó tanulmány gondolatmenetét), bár a hangsúlyokat nem a szövegvilág, hanem a szerző érdeklődése és tudásanyaga helyezi el.

A kötetről kötetre kronologikusan haladó monográfia a másodiktól az ötödik fejezetig a verseket is túlnyomóan (kötetbeli) sorrendben tárgyalja, és így sikerül elkerülne a motivikus elemzés csapdáját, amely a Pilinszky-kommentárok nagy részét foglalja el, jóllehet összefogottabban haladhatna az elemzés, ha az első fejezetben megjelölt szempontok köré szervezné mondanóját. A hatodik fejezet három kötet anyagát tárgyalja (*Szálkák, Végekfejet, Kráter*) az imént számon kért szervezettséget megvalósítva, a versszövegek kommentárjai azonban felszínesnek és kissé elstettnek tűnnek a korábbi fejezetek elemzéseivel összehasonlítva. A monográfia egészének előnyére vált volna, ha figyelmét kevesebb szöveg elemzésére összpontosítja, és ha a számtalan idézetnél – amelyek főként a negyedik fejezettől lehetővé teszik, hogy szinte Pilinszky-kötet kézbevétele nélkül haladjunk végig a könyvön – megjelöli, hogy a költeményt egészében emelte-e a főszövegbe. A különböző műnemeket Tolcsvai olyannyira elkülöníti egymástól az értelmezésben, hogy nemcsak külön fejezetekbe utalja azokat (esszé: I., líra: II–VI., próza és dráma VII.),